

JACEK WIJACZKA, *Procesy o czary w Prusach Książęcych (Brandenburskich) w XVI–XVIII wieku*, wyd. II, Oficyna Wydawnicza PRUTHENIA, Olsztyn 2019, ss. 398, ryc., tab., streszczenie niemieckie.

Profesor Jacek Wijaczka od kilku dziesięcioleci bada społeczno-polityczne dzieje Polski i Europy w dobie wczesnonowoczesnej. Jest przy tym Autorem niezwykle płodnym. Wśród wielu poruszanych przezeń zagadnień poczesne miejsce zajmuje zjawisko czarów i jego rola w życiu społecznym. Zajmuje się nim od lat blisko dwudziestu¹. Jego studia nad polowaniami na czarownice i procesami o czary mieszczą się w szerokim nurcie badawczym, zapoczątkowanym już w końcu XVIII w., zaś rozwijającym się szczególnie intensywnie od lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych stulecia XX. Dorobek historiografii europejskiej jest w tej dziedzinie ogromny. Istotne dokonania mają także badacze polscy. Pionierem na tym polu był Bogdan Baranowski². Z nowszych wydawnictw tytułem przykładu warto wskazać prace Katarzyny Zalewskiej-Lorkiewicz, Małgorzaty Pilaszek oraz Wandy Wyporskiej³. Sama także poruszałam temat polowań na czarownice⁴.

Omawianą pracę rozpoczyna rozdział „Państwo i prawo”, opisujący terytorium, zaludnienie i ustrój Prus Książęcych w XVI–XVIII w. Autor przedstawia szczegółowo rozwarstwienie społeczno-etniczne mieszkańców kraju, także poziom oświaty szlachty, ludzi wolnych, poddanych chłopów różnych kategorii. Rzeczowo prezentuje również stan prawa i sądownictwa, w tym rodzaje sądów i nakładanych przez nie kar. Precyzuje też zakres dalszych wywodów, obejmujących oprócz magii i czarów również wróżbiarstwo i astrologię. W kolejnym rozdziale, stanowiącym główną część książki (s. 55–362), analizuje zmieniającą się w czasie, zależną od sytuacji gospodarczej liczebność procesów o czary. Omawia ujawniane w trakcie procesów, stanowiące kontekst rozpatrywanych spraw, relacje sąsiedzkie, małżeńskie, rodzinne, pracownicze. J. Wijaczka dostrzega m.in. nasilenie procesów o czary w latach 1670–1690, przy czym w Prusach Brandenburskich, w odróżnieniu od innych krajów, jego przyczyną miały być ówczesne klęski nieurodzaju i poszukiwanie odpowiedzialnych za nie sprawców.

Pierwsze wydanie tej cennej pracy (Toruń 2007) nie zostało odnotowane na łamach „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej” najpewniej z uwagi na powierzchowną ocenę anonsowanej w tytule problematyki, obejmującej zagadnienia prawa, mentalności, religii, przynależne w zdecydowanie większym stopniu do sfery ducha niż materii. Nowa, w znacznym stopniu poszerzona i poprawiona edycja, daje okazję do naprawienia tego przeoczenia. Rozważania Jacka Wijaczki nad ściganiem czarów w Prusach elektorskich w wielu aspektach dotyczą problematyki historii kultury materialnej. Analiza dokumentacji archiwalnej kilkuset procesów o czary — od oskarżenia poprzez śledztwo, proces, do wyroku i jego wykonania (najstarsze z pierwszej połowy XVI w., zaś najpóźniejsze z końca XVIII stulecia) — dała solidne podstawy do prezentacji również takich zagadnień jak: materialna strona postępowania (m.in. warunki w więzieniu, narzędzia oraz metody tortur i kaźni, koszty dochodzenia). Na szczególne zainte-

¹ Z prac nowszych por.: Wijaczka J. 2016, tam wcześniejsze publikacje Autora.

² Baranowski B. 1952.

³ Zalewska-Lorkiewicz K. 1996; Pilaszek M. 2008; Wyporska W. 2013.

⁴ Por. np.: Bogucka M. 2005, rozdz. VIII, „Wielkie polowanie na czarownice — XVI–XVIII wiek”, s. 167–180; ostatnio Bogucka M. 2018, s. 66 i n.

resowanie badaczy historii kultury materialnej zasługują jednak poruszane w licznych zeznaniach — skarżących, oskarżonych, świadków kwestie „zawodowej” działalności czarownic i czarowników. Byli oni czynni na polu medycyny i weterynarii. W opinii sobie współczesnych wpłynęli również na pogłowie i stan zwierząt hodowlanych (np. mleczność krów), niezwykle ważne dla rolnictwa warunki pogodowe (susza, deszcz, grad), wreszcie na jakość produkcji ziemiośpożywczych — choćby piwowarów. W każdej z tych dziedzin czary mogły przynosić zarówno szkodę, jak i pożytek. Wachlarz usług dopełniały działania „detektywistyczne” — poszukiwanie rzeczy zgubionych i skradzionych. W rozważaniach Autora znalazło się też miejsce na swoistą archeologię czarownictwa — prezentację przedmiotów o znaczeniu magicznym.

Omawiana książka znacznie wzbogaca dorobek dotychczasowej literatury. Jej wartość zwiększa obszerna bibliografia opracowań procesów o czary (s. 360–380), w tym kilkunastu prac Jacka Wijaczki. Mam nadzieję, że nie zamyka ona badań Autora nad tym tematem, zaś efektem kontynuacji poszukiwań archiwalnych będą kolejne, równie cenne publikacje.

Maria Bogucka
(Warszawa)

BIBLIOGRAFIA

- Baranowski Bogdan. 1952. *Procesy czarownic w Polsce w XVII i XVIII wieku*, Łódź.
- Bogucka Maria. 2005. *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa.
- Bogucka Maria. 2018. *Mizoginia*, Warszawa.
- Pilaszek Małgorzata. 2008. *Procesy o czary w Polsce w wiekach XV–XVIII*, Kraków.
- Wijaczka Jacek. 2016. *Kościół wobec czarów w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku (Na tle europejskim)*, Warszawa.
- Wyporska Wanda. 2013. *Witchcraft in Early Modern Poland 1500–1800*, Basingstoke.
- Zalewska-Lorkiewicz Katarzyna. 1996. *Książę ciemności. O średniowiecznych wyobrażeniach szatana*, Warszawa.